EEN RUS ALS IK

ONTMOETINGEN IN ALLEDAAGS RUSLAND

ELINE HELMER

2022 Prometheus Amsterdam

PROLOOG

ZUSTERS

In de laatste koude maanden van 1993 stond Larissa Sotnikova aan mijn wieg in een bovenwoning in de benedenstad van Nijmegen. Ze was een jonge vrouw uit Pskov die door haar talenkennis betrokken was geraakt bij de stedenband tussen haar geboortestad en die van mij. De Nijmeegse Vrouwen voor Vrede, bedenkers van het initiatief, kozen hun zusterstad niet zomaar: beide steden behoren tot de oudste van hun land, zijn in omvang vergelijkbaar, liggen aan een rivier (Pskov zelfs op het kruispunt van twee) en vlak bij een grens. Zoals je van Nijmegen zó naar Duitsland fietst, rijd je vanuit Pskov binnen een uurtje Letland of Estland binnen. In het jaar dat ik werd geboren logeerde Larissa, toen nog met donker haar, toevallig net bij haar Nijmeegse 'zuster', mijn oma.

Behalve de twee fotoboeken in mijn oma's boekenkast, waar in haar nette handschrift *Pskov* op stond, wist ik jarenlang niets van de stad en amper hoe je de naam uitsprak. Toen we in 2012, na oma's verhuizing naar een verpleeghuis, de bovenverdieping opruimden, kwamen de albums op de stapel 'bewaren' terecht. De schriftjes vol grammaticatabellen van opa, die Russisch leerde in militaire dienst, de opa die ik nooit gekend heb, belandden bij het oud papier.

In januari 2015 overleed mijn oma. In haar kamer in het verpleeghuis, in haar slaap, met haar oudste dochter

naast haar. Na een kerstvakantie bij mijn ouders was ik net terug in Oxford, waar ik Russische en Oost-Europese studies studeerde. Ik stond op het punt om vanuit Oxford naar Pskov te vertrekken om daar huidige en voormalige studenten Nederlands te interviewen voor mijn masteronderzoek. Terug naar Nederland ging niet meer. De tickets naar Rusland waren geboekt, het visum was binnen, een tweede kans zou ik niet krijgen. Uitlopen was bij deze studie geen optie. Ik leende een dure koptelefoon van mijn huisgenootje en luisterde liggend op mijn rug naar de livestream van mijn oma's uitvaart. Het huis was leeg en stil, mijn buren waren naar college. Ik hoorde mijn vader vertellen over zijn moeder, zijn stem galmde een beetje in de kleine kerk vlak bij het huis van mijn ouders. Mijn neef speelde gitaar, mijn nichtje zong.

Een week later zat ik op de bedbank in het appartement van Larissa Sotnikova. De laatste keer dat ik haar had gezien moet dat moment vanuit mijn wieg zijn geweest, meer dan twintig jaar daarvoor. Inmiddels waren we allebei blond. Op Larissa's schoot lag een oude envelop met foto's van de Nijmeegse uitwisseling.

Tien jaar eerder kreeg dementie voor het eerst grip op mijn oma. Ik was haar oudste kleindochter en was verantwoordelijk voor het verzamelen van mijn zusje en de buurkinderen op het schoolplein, wanneer ze ons op donderdagmiddag van school kwam halen. Toen ze dat steeds vaker vergat mocht ik haar vanuit het kantoor van de conciërge bellen, ik kende haar nummer uit mijn hoofd.

Waar ik soms moeite heb de herinneringen aan oma van vóór de dementie op te diepen ging dat Larissa makkelijker af. Ze praatte en praatte in het Duits en in het Russisch over de Vrouwen voor Vrede, haar eerste reis naar

het Westen, over hoe betrokken mijn oma was. De helft verstond ik niet. Wel begreep ik dat ze het als een teken zag dat ik juist op dat verdrietige moment, een week na de uitvaart, naast haar op de bedbank zat. Dat Dore, want zo heette mijn oma, ons verbond.

DEEL 1

IN CONTACT

A, B, V

In het najaar van 2012 volgde ik mijn eerste cursus Russisch op de Volksuniversiteit. In mijn groepje zaten alleen maar mannen van een jaar of dertig die les namen om hun schoonfamilie te kunnen verstaan. Dankzij hen leerde ik niet alleen het ABV (de eerste drie letters van het cyrillische alfabet), maar maakte ik ook voor het eerst indirect kennis met echte Russen. Als ik de jongens moest geloven waren Russische vrouwen een geval apart. Begin maart, vlak voordat de les zou beginnen, zat een van hen voorovergebogen achter in de klas. Zijn hoofd in zijn handen. Een andere cursist vroeg hem of het wel ging.

'Hij is vorige week Internationale Vrouwendag vergeten,' fluisterde mijn buurman toen in mijn oor. 'Nu praat ze niet meer tegen hem.'

Als mensen vragen waarom ik Russisch ben gaan leren geef ik steeds een ander antwoord. Soms zeg ik dat mijn opa wat Russisch kende en dat mijn oma in Pskov is geweest, dat ik het daarom wil. Soms zeg ik dat het komt omdat ik vroeger met mijn ouders op vakantie ging naar Polen. Helemaal in het noordoostelijke hoekje van het land kampeerden we bij een meertje. Je mocht er niet naar de overkant zwemmen omdat daar Rusland begon. Een bootje patrouilleerde heen en weer over het diepe stuk. En dan zeg ik dat dit op mij als kind zo'n indruk heeft gemaakt. Weer andere keren zeg ik dat ik voor mijn studie

in Utrecht verplicht een taalvak moest kiezen en na Frans en Engels op de middelbare school gewoon wel zin had in wat nieuws.

Eigenlijk heb ik geen idee wat nou zwaarder woog, en wanneer het begon. Wel weet ik zeker dat na elk stapje dat ik in de Russische taal zette de volgende stap er als vanzelfsprekend op volgde.

Na de cursus op de Volksuniversiteit volgde ik er nog een. En meteen daarna nog een. En daarna vond ik het tijd om mijn kennis van niet veel meer dan het alfabet in de praktijk te gaan brengen.

Hooi op je vork

Omdat mijn oma in de jaren tachtig met nog een paar andere Nijmeegse Vrouwen voor Vrede Pskov bezocht, ben ik vrij makkelijk in contact gekomen met Kristina, docente Nederlands aan de Staatsuniversiteit aldaar. Ze vertaalt mijn brief waarin ik schrijf dat ik 'in ruil voor wat huishoudelijk werk' bij mensen thuis hoop te mogen logeren om de taal te oefenen. Ze verspreidt het via VKontakte, een Russisch sociaal netwerk à la Facebook. Algauw krijg ik een reactie van een alleenwonende jongen die wel wat hulp in de huishouding kan gebruiken. Hij schrijft over zijn broers en zussen. In de bijlage stuurt hij een foto van hemzelf in een camouflage-uniform, bewapend.

Ik doe het toch maar niet.

In plaats daarvan ga ik in op het voorstel van een jong stel, Katja en André. Ze nodigen me uit om een paar weken op het platteland van de regio Pskov te komen logeren. Alhoewel het gebied groter is dan Nederland wonen er

ongeveer net zoveel mensen als in de provincie Friesland. Katja en André wonen in een klein dorpje in het noordoostelijke deel van het gebied, nog geen tien kilometer van de Estse grens. Ze kennen elkaar dankzij hun gedeelde liefde voor historisch re-enactment. Samen knutselen ze graag aan de uitrusting van een boogschutter (Katja) en ridder (André). Katja is 21 en is net afgestudeerd van de Staatsuniversiteit van Pskov. Ze geeft les aan een klas van vier kinderen op een school in een nabijgelegen dorp. Als ze geluk heeft krijgt ze op weg naar haar werk een lift van een van de ouders van haar leerlingen. Als ze pech heeft legt ze de acht kilometer te voet af. André heeft lang donkerbruin haar en een baard. Hij is ingenieur en smid en woont nog steeds in het dorp waar hij 34 jaar geleden werd geboren. Hij heeft twee zoontjes: de oudste heet Simon, de jongste Daniel. Ze wonen afwisselend bij hem en bij zijn ex-vrouw, die in de stad Pskov woont.

*

Ik zit op een kruk in het keukentje van het kleine appartement van Katja en André. Vanuit het raam op de eerste verdieping kijk je recht de kruin van een appelboom in. Ik roer een beetje in mijn thee om wat te doen te hebben. Het is een uur of negen 's avonds, eind juli, en ik heb ontzettend zin in eten. Er staat een schaal koekjes gevuld met felrode jam op tafel, maar ik heb er al een gehad en pak uit beleefdheid geen tweede.

André praat honderduit. Ik heb geen idee waarover. Katja krabbelt Maks, de kat met twee verschillende kleuren ogen, onder zijn kin en staart naar buiten. André heeft het tegen mij. Op het plakkerige toetsenbord van een

laptopje tikt hij verwoed halve zinnen in Google Translate.

'Homoseksualiteit is als een penis' verschijnt er in de Nederlandse helft van de site.

'Wat?'

'Het is wat mij betreft oké, maar ik wil er niks van weten,' verduidelijkt hij zijn eigen metafoor. 'En laat het zeker niet aan mijn kinderen zien!'

Ik lach maar wat mee met André.

Ondertussen wordt het later. Niemand maakt aanstalten om eten te koken. Ik besluit toch nog een koekje te pakken, blijkbaar is er vandaag geen avondeten. Waar ben ik in vredesnaam terechtgekomen? Misschien hopen ze dat ik op het einde geld achterlaat? Ik zeg 'dankjewel' en schuifel door het gangetje naar mijn kamer. Mijn mondhoeken doen pijn van het geforceerd glimlachen. Op mijn bed schrijf ik wat in mijn dagboek. Maks de kat rent als een razende rondjes door mijn kamertje en krast met zijn nagels in het behang.

Ineens hoor ik dat iemand het gas in de keuken aandraait, en even later het geluid van spetterend vet in een koekenpan. Eigenlijk had ik al welterusten gezegd, maar nu steek ik toch even mijn hoofd om de hoek. Het is halftwaalf en Katja is aardappels aan het bakken. Natuurlijk. André wijst uitnodigend op de kruk naast hem.

Het is de zomer van 2013, ik ben 20 jaar en ben voor het eerst in Rusland.

*

De flat van Katja en André is op de eerste en bovenste verdieping van een blok met nog een stuk of zeven andere appartementen. Bij binnenkomst stuit je meteen op een

enorme zwarte metalen kachel. Alhoewel het deurtje waardoor je hout op het vuur gooit in de gang uitkomt, grenst de kachel aan nog twee andere kamers. Links aan de kamer waar Katja en André slapen, tevens de woonkamer. Rechts grenst de kachel aan de keuken. Nog een stukje verder naar rechts, aan het einde van een donker gangetje, is een kleine kamer waar ik slaap. Ernaast is een toilet met een wc-pot en de kattenbak van Maks. Er is geen stromend water in het appartement, dus ook geen badkamer. Wassen kan in de *banja*, vertelt Katja, een Russische sauna. Omdat Katja en André geen eigen banja hebben wassen ze zich bij Andrés ouders, of een enkele keer in de banja van een vriend. Voor de deur van de flat staat een drinkwaterpomp waar je emmers kunt vullen.

'Maar dat moet jij niet doen,' legt Katja uit. 'Water halen is mannenwerk.'

Alleen na een toiletbezoek haal ik zelf water. Een zo goed als onbekende man voor mij te laten doortrekken gaat me toch iets te ver. Naast de pot staat een klein geel emmertje. Als je klaar bent loop je met dat emmertje door het trappenhuis naar beneden, naar de pomp, gadegeslagen door een paar kletsende omaatjes en jonge mannen, die daar eindeloos aan een bromfietsje sleutelen. Na een druk op de knop loopt het emmertje vol en kun je weer terug het huis in, beschaamd glimlachend naar de oma's en loerende heren. Nu komt het soms voor dat één zo'n emmertje niet genoeg is. Omdat je het er niet handig in giet, of om andere redenen. Dan moet je met je gele emmertje weer terug de trappen af en die hele rits dorpsbewoners opnieuw onder ogen komen.

*

Wanneer ik de volgende ochtend wakker word zijn André en Katja weg. De flat is leeg. Ik denk dat ze naar hun werk zijn, maar weet het niet zeker. Ze hebben het misschien gisteravond gezegd, maar ja, ze hebben zoveel gezegd. Echt goed geslapen heb ik niet, het bed is te kort waardoor ik niet languit kon liggen. De zure geur die in de flat hangt went nog altijd niet. Ik scharrel een beetje door het huis, probeer de hardboard deur van mijn kamer dicht te trekken zodat Maks er niet in kan, maar omdat er geen deurklink in zit, klauwt hij hem toch steeds weer open.

Ik begin trek te krijgen. Ze zouden toch niet de hele dag wegblijven? De koelkast is, op wat onaangebroken blikjes vis en potten met ingemaakte groenten na, leeg. Ik eet een appel uit een plastic zak met appels uit de tuin die op de grond staat. Het dorp ingaan om eten te kopen is geen optie, ik heb geen sleutel gekregen en kan het huis dus niet afsluiten. En voor de deur hangen die jongens met hun bromfiets. Uiteindelijk besluit ik dan maar te gaan slapen. Als je slaapt denk je niet aan eten, gaat de tijd lekker snel en, niet onbelangrijk, ik ben verrassend moe.

Wanneer Katja om vijf uur terugkomt van haar werk op de zomerschool beginnen we samen aan een stapel beddengoed dat versteld moet worden. Katja complimenteert me met de nette ik-en-jijsteek waarmee ik onzichtbaar een nieuwe zoom in een gerafeld kussensloop zet. Het voelt fijn om iets te doen waar ik goed in ben. Later komt ook André thuis, hij heeft zijn broer Sasja meegenomen. Samen drinken we bittere cichoreikoffie, gemaakt van de helblauwe bloemen die alleen in deze tijd van het jaar bloeien. Ik bedenk dat mijn oma wel eens heeft verteld dat ze dit in

de oorlog dronk, toen er geen echte koffie was. Vlak voor het slapengaan was ik nog gauw drie onderbroeken in een emmertje koud water. Ik hang ze te drogen aan een houten rekje aan het voeteneinde van mijn korte bed.

*

In het weekend gaan we aan de slag op het land. André en zijn broer Sasja zijn met een zeis in de weer geweest op het veld voor de vervallen boerderij van hun inmiddels overleden grootouders. Nu moet het hooi alleen nog bij elkaar geharkt worden (taak voor Katja en mij) en met rieken opgeprikt en opgestapeld (taak voor de mannen). Terwijl we ons in het zweet werken en de korte stoppels gras pijnlijk door mijn sandalen prikken, spelen Andrés twee zoontjes rond een roestige tractor. De kleine Danja, koosnaampje voor Daniel, heeft verse erwten geplukt en peutert met zijn kleine nageltjes aan de boon. Hij biedt mij er een paar aan, ze zijn warm en plakkerig geworden door zijn gefriemel. Ik proef.

'Zoet!' zeg ik verrast. We lachen.

Tijdens een korte pauze lopen Katja en ik met een vrijgekomen riek naar de overwoekerde tuin van de vervallen boerderij. Er zoemen muggen rond mijn bezwete gezicht, ze prikken in mijn benen. Gauw rooien we tussen de brandnetels een paar aardappels. Katja plet een verrot exemplaar tussen haar vingers.

'Mama,' legt ze me uit.

Ik begrijp dat we die moeten laten liggen. De kleine stevige 'kinderen' gaan in een oude plastic tas van de Russische drogist Glimlach van de regenboog mee naar huis.

Pas als het begint te schemeren zit de klus erop. We zijn

moe, bezweet en een beetje verbrand. Op mijn handen heb ik twee flinke blaren. André en Sasja spreken af dat we ons gaan wassen in een meertje. Sasja krijgt na een paar keer proberen de tractor aan de praat en rijdt weg. Katja en ik proppen ons samen met Andrés zoontjes achter in zijn rammelbak. De auto stuitert over het bospad. We vliegen over een hobbel en komen zo hard neer dat de autoradio uitvalt.

'Off road, off music!' roept André in het Engels, dat hij verder niet spreekt.

Wanneer we bij het meertje aankomen, is het inmiddels helemaal donker. In ons ondergoed, ongemakkelijk giechelend op de steiger, duwen we elkaar het zwarte water in. Het prikt in de opengescheurde blaren op mijn handen. Wanneer ik na een duik van de steiger bovenkom, zwemt André naar me toe.

'Op de bodem van dit meer ligt een vliegtuig uit de Grote Vaderlandse Oorlog.'

De Grote Vaderlandse Oorlog, zo heet in Rusland de oorlog van 1941-1945 tegen nazi-Duitsland. Ik weet dat er toen hard is gevochten in deze regio, die daarvoor nog onderdeel uitmaakte van Estland. Dat van dat vliegtuig kan nog best wel eens waar zijn.

'En misschien zit de piloot er nog steeds in...' vult Sasja met een gespeelde spookstem aan.

*

De volgende dag zet André met zijn auto Katja en mij om acht uur 's ochtends af bij de school waar Katja werkt. Omdat het zomervakantie is en er vandaag geen andere activiteiten zijn, is het gebouw leeg. Van die gelegenheid wil Katja gebruikmaken om haar lokaal vast voor te bereiden

op het aankomende schooljaar. In een rommelige schuur vinden we tussen oude tafeltjes en stoelen twee hardboardplaten. Met een nietpistool spannen we er twee lakens, die het verstellen niet meer waard waren, overheen. Het plan is om hier twee prikborden van te maken om het beste werk van Katja's leerlingen tentoon te stellen. Ik schilder vervolgens het bord voor Russische taal, Katja die voor Russische literatuur. Om de houten vloer tegen de verfdruppels te beschermen, spreiden we er uitgescheurde pagina's van oude schoolboeken op uit, mijn potje water staat op een schets van Lenin die een toespraak houdt. Tot een uur of drie zitten we op onze knieën te schilderen. Op de terugweg worden we halverwege door een busje opgepikt van de stoffige weg en we rijden in een klein kwartier het laatste stuk naar huis.

Thuis is André in de weer met twee roestige halters. Liggend op zijn rug op het bruine tapijt van de woonkamer en met zijn voeten onder de bedbank geklemd doet hij sit-ups. Het zweet parelt op zijn voorhoofd. Katja naait met de hand een mouw in een witte linnen jurk voor het middeleeuwse festival 'IJzeren Stad', dat volgende week in het nabijgelegen dorp Izborsk zal plaatsvinden. Zij zal daar een boogschutter spelen, André is als ridder van plan mee te doen met het naspelen van een veldslag. Ik maak ondertussen het verstelwerk af, terwijl ik het afwikkelende klosje garen uit de klauwen van Maks probeer te houden, die er herhaaldelijk een uitval naar doet.

*

Als het begint te schemeren stappen we in de auto. We gaan naar een vriend van André die op een halfuur rijden